

ASPECTE ALE CONSERVĂRII PREVENTIVE ÎN DEPOZITE DE CARTE VECHĂ ȘI DOCUMENTE

Sofia ȘTIRBAN

Dezvoltarea și răspândirea cuvântului scris, manuscris sau tipărit, pe teritoriul Țărilor Române în secolul al XVII-lea, când arta tiparului a cunoscut o dezvoltare fără precedent, a permis integrarea culturii române în marile curente novatoare ale vremii.

Patroni ai artelor și literelor, domni români ca Vasile Lupu, Matei Basarab sau Constantin Brâncoveanu, dar și unii dintre principii Transilvaniei, s-au preocupat, din diverse motive, de viața spirituală, patronând activitatea tipografiilor, din care va ieși la iveală fondul de carte și documente, prezent mai târziu în biblioteci și colecții. Pe de altă parte, tiparul în limba română promovat de către aceștia a contribuit la evoluția limbii literare scrise.

Ca un fragment al acestei activități, sunt cărțile ieșite de sub teasc în Oficina Bălgradului, începând încă din secolul al XVI-lea și continuând, cu unele

întreruperi, până în anul 1702. Tot aici trebuie amintite și importante documente de cancelarie, de mare însemnătate pentru istoria culturii sau a relațiilor politice.¹ Efervescenta activitate de tipărire s-a datorat pe de o parte interesului principilor, care din motive religioase cunoscute², au căutat să impulsioneze tipărirea de cărți în limba română, pe de altă parte, Mitropolia Bălgradului folosea în sprijinul național, răspândirea acestor cărți. În acest context, nu trebuie uitat sprijinul pe care domnitorul Constantin Brâncoveanu l-a acordat tipografiei, care a trimis pe cel mai bun tipograf al său, pe Mihail Iștvanovici, la Bălgrad, să tipărească în anul 1699 Chiriadodromionul. Intervenția domnului muntean se înscrie într-un context mai amplu, de implicare în viața românilor transilvăneni.³ În cazul Bălgradului, el se simțea patronul cel adevărat al Mitropoliei de aici.

În contextul istoric și politic de la mijloc și sfârșit de secol

1. Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche în județul Alba. Sec. XVI-XVII*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1989, p. 20 - 23.
2. Eva Mârza, *Tipografia de la Alba Iulia, 1577 - 1702*, Editura IMAGO, Sibiu, 1998, p. 7 - 22.
3. Sofia Știrban, *Un aspect al relațiilor culturale dintre Țara Românească și Transilvania: exportul de hârtie*, în *Apulum XXVII - XXX*, Alba Iulia, 1993, p. 637 - 643.

XVII, aceste cărți au contribuit la unitatea spirituală a românilor de pretutindeni.

Elogiind cartea și tiparul, domnitorul Matei Basarab, în timpul căruia arta tiparului cunoaște o largă dezvoltare, spunea: „vă rog dar pe voi și mai ales pe voi frați ce veți fi după noi și cu voia lui Dumnezeu veți stăpâni această țară, să păstrați cu îngrijire acest dar, vreau să zic această tipografie, păzind-o cu îngrijire ca un dar prea cinstit, păstrând-o în stăpânirea noastră sigură și nevătămată în veci, căci este o comoară mai scumpă decât toate comorile pământești, căci aurul și argintul și pietrele sunt comori scumpe ce înfrumusețează vremelnice trupurile, iar comoara aceasta înfrumusețează sufletele omenești.”⁴

Iată așadar prețuirea de care se bucura cartea, ca mijloc de emulație spirituală în secolul al XVII-lea. Acest mesaj adresat de domnul român urmașilor săi a fost respectat de cei care au venit după acesta, lucru dovedit de aparițiile de carte, de permanenta circulație a cărților de o parte și de cealaltă a munților, de multe ori în condiții potrivnice. Acest lucru a dus chiar la o tezaurizare a exemplarelor.

Trecerea timpului, evenimente istorice neprielnice, condițiile improprii de păstrare și manipulare a acestora, au constituit factorii esențiali care au determinat ca o mică parte dintre aceste cărți să se păstreze până astăzi. Cele care în ciuda condițiilor nefavorabile s-au

păstrat, formează azi patrimoniul bibliotecilor noastre, dar se află, în mare parte, în stadii avansate de deteriorare.

Având ca suport al cuvântului scris hârtia sau pergamentul, fiind legate în piele sau diferite materiale textile, cu scoarțe din lemn de diferite esențe, cărțile vechi se degradează din cauza trecerii timpului, datorită materialelor de natură organică care intră în componența lor. Paralel cu această îmbătrânire naturală a materialelor, desfășurată pe fondul unor degradări, deja prezente, datorate păstrării acestor cărți, timp de secole în locuri neadecvate, uneori chiar „de taină”, astăzi procesele de degradare continuă, fie din cauza unor factori microclimatici nefavorabili, fie, încă o dată trebuie spus, indiferenței oamenilor.⁵ Procesele de degradare remarcate în colecțiile noastre de carte veche sunt, de cele mai multe ori, evolutive și ireversibile.

În ansamblu, problemele legate de conservarea cărților și documentelor vechi sunt comune tuturor colecțiilor constituite la nivel național. Păstrarea acestora este sau ar trebui să fie preocuparea constantă a celor care lucrează cu cartea.

Când însă abordăm problematica conservării preventive în depozitele și colecțiile de valori bibliofile, trebuie să pornim în mod necesar de la particularitatea acestora în ceea ce privește modul lor de păstrare, condiții to-

4. Cornelia Papacostea - Danielopolu, Lidia Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud - est europeană. (Secolele XVII - XIX)*, Editura Eminescu, București, 1985, p. 51 - 64.
5. Sofia Știrban, Alexandru Știrban, *Un program de conservare și restaurare a cărților și documentelor vechi la Alba Iulia, în Sesiunea națională de conservare - restaurare*, Editura Muzeului sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 184.

tal diferite față de colecțiile de acest fel din lume. Nici situația cărților vechi străine aflate în colecții nu este foarte bună, dar totuși aceasta diferă într-un mod substanțial de cărțile românești, care, așa cum am arătat, au fost nu doar frecvent folosite în biserici, dar au fost păstrate în condiții nefavorabile. De multe ori, cei care le posedau, erau nevoiți să le ascundă.

În mod necesar, trebuie să fim conștienți de diferențele privind conservarea din depozitele noastre față de depozitele din lume. Problematika va fi cu totul alta, iar modul de rezolvare a problemelor va fi diferit. A prelua „stricto sensu” modele universale de rezolvare a problemelor noastre ar fi o eroare de natură tactică și profesională în același timp, câtă vreme, în marile colecții europene, problemele de conservare preventivă au fost în mare parte din timp rezolvate. Așa se explică numărul restrâns de cărți care necesită intervenții radicale de restaurare, majoritatea necesitând intervenții mici.

Cu totul alta este situația depozitelor noastre, iar realitatea demonstrează că un număr imens de cărți au atins deja stadii atât de avansate de deteriorare, iar procesele continuă, încât, pentru a se putea păstra cât a mai rămas din acestea, este nevoie de o muncă imensă. Este motivul pentru care pledăm pentru implicarea și a restauratorilor în problematika conservării preventive a colecțiilor. Scopul principal urmărit trebuie să

fie asigurarea permanenței cărților și documentelor vechi, prin asigurarea condițiilor optime de păstrare și depozitare, dar și prin restaurarea numărului imens de cărți și documente, care așteaptă, calme și grăitoare, pe zi ce trece mai degradate, un loc în planurile noastre de conservare și restaurare, dependente și ele de planuri de ordin financiar. Drumul spre laboratorul de restaurare, pentru multe dintre ele, constituie singura salvare, pentru a putea să rămână pentru noi și pentru generațiile viitoare, timp în care, alte mii sau sute de mii de volume suferă procese de degradare evolutive, în absența unei depozitări corespunzătoare, în condiții minime de conservare preventivă, aproape inexistente.

Conservarea preventivă în

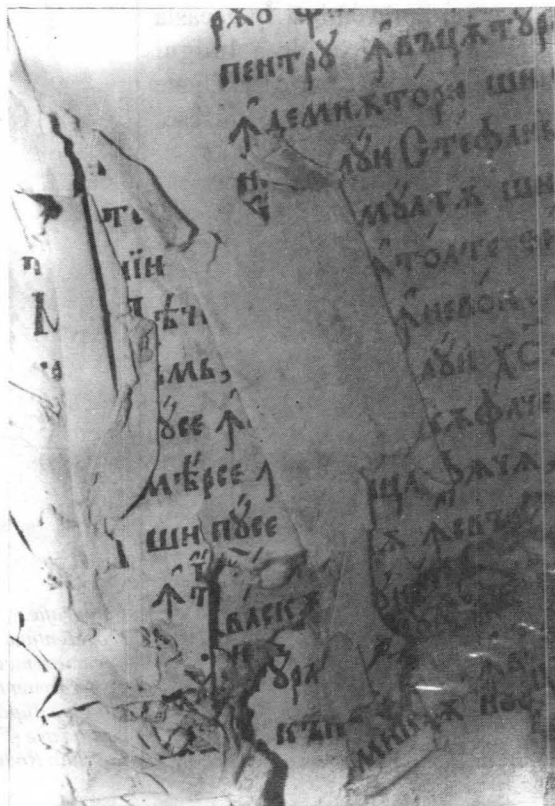
Fotografie reprezentând carte veche românească care prezintă atac activ de Anobidae (Fotograf: Lacrima Rădulescu)

6. Sofia Știrban,
Alexandru Știrban,
op. cit., p. 185.

sine nu implică aspecte de ordin financiar sau organizatoric de nerezolvat, implică însă o mai mare responsabilitate și conștientizare a acestei probleme. Cum s-a spus și cu altă ocazie ⁶, câtă vreme nu vom trata cauza, deteriorările vor evolua, ducând cărțile spre laboratoarele de restaurare. Restaurarea ar trebui privită ca un accident în viața unei cărți. Pentru restaurarea unui număr restrâns de volume este necesar un efort uman și material imens, iar în același timp, în depozite impropriu amenajate, alte cărți și documente se degradează pe zi ce trece.

În cazul nostru, am încercat corectarea condițiilor de depozitare, prin acțiuni întreprinse

*Fotografie
reprezentând carte
veche românească cu
deteriorări masive ale
suportului (Fotograf:
Lacrima Rădulescu)*

la Colecția de carte veche românească a Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia și la Depozitul de documente medievale și moderne al Muzeului Național al Unirii Alba Iulia.

În primul caz, intervenția noastră a fost în legătură cu prezența unui atac fungic activ, soldat cu creșteri specifice, la nivelul a peste 2000 de exemplare de carte veche. Tratamentele de dezinfecție au fost efectuate la fiecare volum în parte, fără ca în timpul care s-a scurs, să se remarce reactivarea atacului. La vremea respectivă am semnalat condițiile improprii de depozitare a cărților vechi și am solicitat scoaterea icoanelor pe lemn și sticlă din acest depozit și găsirea unui spațiu adecvat păstrării acestora, cu atât mai mult cu cât, la câteva icoane, a fost identificată prezența unui atac activ de Anobidae, fără ca acest atac să fi afectat volumele. Încercând să conștientizăm deținătorul despre pericolul iminent al extinderii atacului și asupra fondului de carte veche, am pledat în același timp pentru amenajarea unui nou depozit pentru icoane cât și pentru unele măsuri de corectare a parametrilor ambientali, care vizau asigurarea unei conservări preventive a volumelor, fără de care urmările erau necontrolabile.

Din păcate, nu au fost găsite mijloacele necesare. În absența unei legislații adecvate, eforturile noastre de a conștientiza deținătorii asupra generalizării și extinderii unor procese evolutive

de degradare, au fost fără efectul scontat. Simplele gesturi de bunăvoință și înțelegere a fenomenelor din partea acelor care dețin aceste fonduri au fost absolut insuficiente. Dacă la toate acestea se adaugă și nepermis de dese inventare și predări-primiri de gestiune, precum și o intrare-ieșire absolut necontrolată din punctul de vedere al stării de sănătate a pieselor, fără a fi consultați specialiștii, este lesne de înțeles de ce, în doar câțiva ani, așa cum de altfel am prevăzut la vremea respectivă, atacul de Anobidae s-a extins la întregul fond de carte, producând daune ireparabile, atât asupra scoarțelor, cât și asupra filelor. Deși au fost unele încercări de rezolvare a acestei grave probleme, ele au rămas la nivel pur teoretic, de vreme ce, repetatele noastre propuneri de separare a icoanelor

de cărțile vechi, după care urma să se facă o dezinfecție a spațiului, apoi a volumelor, au rămas fără rezultat.

Este un exemplu că ceea ce nu a reușit să facă trecerea timpului, a reușit să facă, în doar câțiva ani, neaplicarea unor simple măsuri de conservare preventivă. La această dată, nu este deloc exagerat dacă spunem că depozitul este calamitat, fără să întrezărim mari speranțe de rezolvare.

Cu totul alta este situația actuală a depozitului de documente al Muzeului din Alba Iulia. Acțiunile legate de acest depozit au vizat deopotrivă restaurarea pieselor care necesitau acest lucru, în special a colecției de diplome pe pergament, dar și probleme de conservare preventivă. În această idee, s-a încercat de-a lungul timpului să se asigure o stabilitate microclimatică în acest spațiu, care

Fotografie reprezentând document medieval pe pergament. Imagine după restaurare (Fotograf: Lacrima Rădulescu)

să se încadreze între valorile optime păstrării documentelor vechi. În același timp, au fost rezolvate toate cazurile la care au fost constatate atacuri fungice active, prin aplicarea unor tratamente de dezinfecție, la piesele în cauză. Restul pieselor au fost desprăfuite.

Un alt aspect avut în vedere a fost confecționarea de cutii și mape de protecție, din materiale neutre din punct de vedere chimic, atât pentru piesele restaurate, cât și pentru cele conservate. Unele documente pe hârtie, care au permis acest lucru, au fost grupate, în funcție de natura acestora, valoarea istorică, starea lor de conservare.

În cazul documentelor care au ca suport pergamentul, cu diverse sigilii din ceară, am încercat să găsim o modalitate de realizare a unei mape, care să protejeze, în același timp, atât documentul cât și șnurul, sigiliul, fără a veni în contact unele cu altele. Pentru acest lucru, au fost confecționate mape, căptușite cu hârtie de filtru, în care să fie păstrat documentul. În exterior, acest tip de mapă este prevăzut cu o casetă specială, având mărimea sigiliului, în care acesta este introdus, după ce în prealabil sigiliul este împachetat într-un material care să-l ferească de diferitele șocuri. Casetă de protecție a sigiliului se poate închide după introducerea sigiliului din ceară, permițând păstrarea lui în condiții adecvate, ferind-l atât pe acesta, cât și documentul pe pergament, de eventuale degradări.

În consecință, după cum bine se cunoaște, este limpede că asigurarea condițiilor de microclimat este de maximă importanță pentru conservarea fondurilor de carte veche. În altă ordine de idei, în orice spațiu închis se acumulează o serie de produși gazoși de proveniență diversă, precum și particule solide, praf atmosferic. Lipsa circulației aerului, împreună cu valori neadecvate ale umidității relative și temperaturii, poate fi cauza multor degradări. Condiția fundamentală pentru o conservare corectă este menținerea valorilor termohigrometrice între limitele corecte. Lumina este o sursă de energie care produce mari distrugerii materialelor de natură organică. Sub influența luminii pot lua naștere reacții chimice, capabile de a transforma materialele componente ale cărților vechi. Salubritatea încăperilor în care sunt păstrate cărți vechi și documente, este un alt factor important de care trebuie să se țină seama în conservare. Pentru că majoritatea depozitelor sunt amplasate în clădiri vechi, este important de ținut cont că umiditatea de structură este produsă prin infiltrații și ea are un caracter cronic. Este răspândită neregulat și este staționară sau progresivă în timp. Proveniența ei este fie din subsoluri, prin ascensiune capilară, fie din aer prin condensare.⁷

Din necesități de ordin practic, am simțit nevoia să reamintim aceste lucruri, cunos-

7. Probleme de patologie a cărții, Biblioteca Națională a României, București, 1995, p.5 - 27.

cute dar de multe ori uitate. Este înțelept ca atunci când vorbim de conservare preventivă, sau când aplicăm unele măsuri în acest sens, să avem în vedere toate aceste aspecte. În ultimul timp, cu prea multă ușurință trecem peste ele, deși ele trebuiesc avute în vedere permanent, pentru conservarea cărților și documentelor vechi în special, a patrimoniului cultural-artistic în general. În acest fel ar putea fi stopate sau prevenite procesele de degradare, pentru ca aceste bunuri să poată sta alături de noi și de generațiile viitoare.

ABSTRACT

In the ancient books and documents funds conservation, an essential issue is the control of the environmental factors.

The materials that the books are made of are generally of organic nature, easy to be degraded in unfavourable conditions. The main concern of those work with ancient books is to ensure the permanence, which is very difficult to obtain if they don't take any measures of preventive conservation of the collections.

For stopping the evolution of degradation processes or for warning the settler of a new ones, it has to take preventive measures of conservation, an example beeing the conservation actions made in two ancient books and documents stacks from Alba Iulia.